

NASTAVNO – NAUČNOM VEĆU FILOZOFSKOG FAKULTETA

UNIVERZITETA U BEOGRADU

ODELJENJE ZA ARHEOLOGIJU

Nastavno-naučno veće Filozofskog fakulteta u Beogradu na svojoj XXI redovnoj sednici izabralo nas je u komisiju za ocenu i odbranu doktorske disertacije pod nazivom „**Predstave životinja u vinčanskoj kulturi**“ doktoranta Miloš Spasića, mastera arheologije. Posle uvida u prateću dokumentaciju i pregled doktorske disertacije kandidata, slobodni smo da Veću podnesemo sledeći

Referat o završenoj doktorskoj disertaciji

Osnovni podaci o kandidatu

Miloš Spasić rođen je 10. 11. 1981. godine u Beogradu. Posle završene Treće beogradske gimnazije upisuje arheologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Diplomirao je na Odeljenju za arheologiju 2006. godine sa odličnim uspehom (prosečna ocena tokom studiranja 9,00). Diplomski rad M. Spasića sa temom *Badensko i kostolačko naselje na lokalitetu Vinča – Belo Brdo* ocenjen je kao izuzeto uspešan i korišćen je kao osnova za pripremu istraživački zanimljivog rada kandidata o pravcima kulturnih kretanja u srednjem i kasnom eneolitu, koji je objavljen u inostranom arheološkom časopisu za 2008. godinu (Analele Banatului XVI, Timișoara). Master studije na Odeljenju za arheologiju M. Spasić upisuje školske 2006/2007 godina i uspešno brani završni rad sa temom *Gradina na Bosutu: neolitska i eneolitska naselja* (komisija dr Nikola Tasić, akademik, dr Dubravka Nikolić, naučni saradnik Odeljenja za arheologiju i dr Miloš Jevtić, mentor). Doktorske studije upisuje krajem 2010. godine na Odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta. Član je Srpskog arheološkog društva i međunarodnog udruženja pod nazivom *Association for Coroplastic Studies*. Miloš Spasić je do sada učestvovao na preko 20 arheoloških terenskih istraživanja, a od 2013. godine je rukovodilac projekta istraživanja neolitskog naselja *Stubline* kod Obrenovca. Govori i piše engleski, a koristi se francuskim i nemačkim jezikom. Miloš Spasić je zaposlen od 2008. godine kao kustos zbirke za praistoriju Muzeja grada Beograda. Zahvaljujući dobroj saradnji sa kolegama iz ove ustanove,

u relativno kratkom roku, od svega nekoliko godina (2008-2014) organizuje samostalno ili je jedan od autora ukupno 12 arheoloških izložbi u zemlji i inostranstvu (Konak knjeginje Ljubice, Galerija nauke i tehnike SANU, Muzej primenjene umetnosti, Beograd, Gorenjski muzej u Kranju, Pokrajinski muzej u Ptuju, Gallery of Universtity of Westminster, London). Ove izložbe pratilo je nekoliko zanimljivih kataloga u vidu studijskih monografija. Posebno bi istakli veoma originalan pristup kandidata u organizovanju izložbe i pisanju prateće publikacije Muzeja grada Beograda pod nazivom *Prva zdravica: priča o badenskim šoljama*, Beograd 2010. Miloš Spasić je idejni tvorac i neobičnog projekta o Metapojavnosti na tlu Beograda, koji je rezultirao izložbom na Olimpijadi kulture u Londonu i pratećim katalogom pod nazivom *Metahousing: Neolithic and modern dwelling in Belgrade*, Belgrade City Museum, Belgrade 2012. Pored velike angažovanosti na savremenom pristupu muzejske delatnosti, kandidat je do sada učestvovao sa referatima i na desetak naučnih skupova u zemlji i inostranstvu (Zaječar, Valjevo, Ljubljana, Trgu Mureš, Kil, Berlin). Autor je preko 20 naučnih radova, od kojih bi izdvojili studiju o badenskim šoljama iz Muzeja grada Beograda (*Prva zdravica*, Beograd 2010), rad o zajednicama Kostolačke i Kocofeni kulture u Srbiji (Dacia LIV, 2010), rad o vinčanskim zdelama sa protomima (Starinar 64, za 2014, koautor A. Crnobrnja) i rad o ikonografiji bovida u vinčanskoj kulturi (Documanta Praehistorica XXXIX, Ljubljana 2012).

Osnovni podaci o disertaciji

Disertacija Miloš Spasića *Predstave životinja u vinčanskoj kulturi* sastoji se od 241 stranice osnovnog teksta, uključujući veliki broj napomena navedenih po kembridžskom sistemu i 24 stranice bibliografije, sa preko 370 navedenih dela. Sastavni deo rada čini 36 ilustrativnih priloga u tekstu, u vidu dijagrama, terenskih crteža i fotografija pokretnog arheološkog materijala *in situ*, tabela sa tipološkim i statističkim analizama i hronoloških tabela. U zasebnom delu rada, osnovni tekst prati veći broj crteža i fotografija pokretnih arheoloških nalaza raspoređenih na 60 tabli i šest geografskih karata sa referentnim neolitskim lokalitetima ili grupama arheoloških nalaza.

Predmet i cilj disertacije

Vinčanska kultura je svakako jedna od najbolje istraženih praistorijskih kultura na prostoru centralnog Balkana. Dug period istraživanja neolitskog sveta na tlu današnje Srbije i obimna

arheološka građa o vinčanskoj materijalnoj i duhovnoj kulturi, objavljena u našoj zemlji i inostranstvu, imaju za rezultat respektabilan broj monografija, naučnih studija i manjih radova o najrazličitijim aspektima ove kulture. Možemo konstatovati da je posle određenog zatišja, istraživanje vinčanske kulture ponovo u žiži interesovanja istraživača mlađe praistorije u Srbiji, kao i u zemljana iz neposrednog okruženja. Veliko zanimanje u duhovnoj sferi vinčanskog sveta iskazano je za proučavanje neuobičajeno brojnih i tematski raznolikih antropomorfnih figurina, koje su otkrivene u većim, centralnim naseljima, ali takođe i na skoro svakom naselju iz mlađeg neolita, evidentiranom na tlu Srbije. Znatno su skromnije u vinčanskoj kulturi zastupljene zoomorfne figurine i predstave životinja na predmetima od pečene zemlje. Rasutost relevantne arheološke građe, velika stilizacija i teško isčitavanje zoomorfne simbolike neolitskog sveta svakako su bili osnovni razlozi što do sada nismo imali sveobuhvatnu studiju o predstavama životinja u vinčanskoj kulturi.

Osnovne smernice u tezi Miloša Spasića postavljene su sa ciljem da ukažu na nove mogućnosti u tumačenju ikonograskih predstava životinja u mlađem neolitu na tlu Srbije. U tezi se naglašava snažna povezanost ljudi i životinja u neolitu, koja se naročito postiže hibridizacijom antropomorfnih i zoomorfnih predstava na predmetima koji se svrstavaju u kultne objekte, kao što su keramički amuleti sa životinjskim protomima, minijaturni žrtvenici, prosopomorfni poklopci i drugo.

Osnovne hipoteze od kojih se polazilo u istraživanju

Posle izvedene stilsko-tipološke analize relevantne arheološke građe, postavljeno je u radu nekoliko osnovnih hipoteza koje su pojedinačno razmatrane i proverene kroz nekoliko poglavlja. Jedna od hipoteza odnosi se na pouzdanost tumačenja da ikonografski obrasci predstava životinja u vinčanskoj kulturi su hronološki i regionalno osetljivi. Druga hipoteza postavlja pitanje da li su vrste životinja koje se najčešće prikazuju u materijalnoj kulturi sa pojedinačnih vinčanskih nalazišta one vrste koje su potvrđene arheozoološkim nalazima, odnosno one vrste koje su najznačajnije za ekonomiju neolitske zajednice. Zanimljiva je i hipoteza autora da su zoomorfne i antropomorfne figurine u jednom trenutku namerno lomljene. Odgovor na hipotezu da su predstave životinja u vinčanskoj kulturi aktivno uključene u procese signifikacije (kultnog ?) prostora unutar vinčanskog naselja, odnosno vinčanskih kuća, potražen je detaljnom analizom arheološkog konteksta u kojem su otkrivene.

Kratak opis sadržaja disertacije

Doktorska disertacija Miloš Spasića sastoji se od 9 poglavlja, koji su skladno i čvrsto povezani u jednu celinu. U uvodu koji je označen kao prvo poglavlje najpre se govori o predmetu istraživanja, odnosno o raspoloživosti arheološke građe koja je relevantna za proučavanje zoomorfnih predstava u vinčanskoj kulturi kasnog neolita na prostoru centralnog Balkana. Korpus građe za proučavanje ikonografije pripitomljenih i divljih životinja neolitskog sveta na prostoru Srbije sadrži preko 1300 pojedinačnih predmeta od pečene zemlje, retko od glačanog kamena. Istraživanje zoomorfnih predstava u mlađem neolitu na tlu Srbije bazira se na arheološkim nalazima sa desetak vinčasnkih naselja, sa dobro ustanovljenom vertikalnom stratigrafijom i hronološki jasno izdvojenim fazama gradnje. Drugo poglavlje posvećeno je sažetom prikazu naselja, domaćinstva i stanovanja u vinčanskoj kulturi. Naročito se insistira na novom tumačenju vinčanske arhitekture. Posebno se usmerava pažnja na detaljno proučavanje unutrašnje organizacije kuća za stanovanje. Pored svakodnevnih aktivnosti unutar i izvan vinčanskih kuća, izdvajaju se posebni oblici materijalne kulture (antropomorfne i zoomorfne figurine, modeli kuća i peći, žrtvenici, bukranioni i slično) kojima se pripisuje ritualna uloga. Ovi predmeti se koriste prilikom identifikacije kulturnih mesta, bilo unutar prostranih kuća za stanovanje ili zasebnih kulturnih prostorija, odnosno vinčanskih *svetilišta*, kao što su Parca u rumunskom Banatu i Jakovo – Kormadin u Sremu. Treće poglavlje nosi zanimljiv naslov: *Ljudi, životinje i prirodno okruženje*. Autor je ovde ukazao na značaj proučavanja habitusa, odnosno različitih vrsta interakcija sa životinjama i prirodnim okruženjem u tradicionalnim zemljoradnjičkim i stočarskim zajednicama, a koje se mogu primeniti i na vinčansku kulturu mlađeg neolita. Nove arheozoološke analize sa pojedinih vinčanskih naselja dragocene su za proučavanje neolitske ekonomije i dobijanja realne slike o zastupljenosti pojedinih domaćih, pripitomljenih i divljih, najčešće lovnih životinja u ishrani neolitske zajednice. U četvrtom poglavlju data je tipologija ikonografskih predstava životinja u vinčanskoj kulturi. Izdvojene su četiri osnovne stilsko-tipološke kategorije arheoloških nalaza i to: zoomorfne figurine, bukranioni, amuleti, zoomorfne posude i posude sa zoomorfnim detaljima. Značajan je podatak da je najveći deo predmeta zabeležen u kategoriji posuda za zoomorfnim predstavama, i to su pretežno stilizovani protomi životinja na vrhovima drški manjih posuda i minijturnih žrtvenika. Kao poseban oblik vinčanske kulture izdvajaju se enigmatični prosopomorfni poklopci, sa modelovanim nosom i drškama/ušima, uz predimenzionirane, geometrijskim urezima izvedene,

oči neke fantastične životinje ili nekog hibridnog stvorenja. Druga po zastupljenosti je kategorija sitne zoomorfne plastike, i to su najčešće stilizovane figure četvoronožnih životinja, pretežno sa rogovima, iz grupe bovida. Glinom premazane lobanje govečeta sa rogovima – bukranioni – najpoznatiji su kulturni predmeti u enterjerima neolitskih kuća. Do sada je otkriveno preko 30 bukraniona unutar vinčanskih kuća. Amuleti od pečene zemlje u vinčanskoj kulturi se veoma stilizovani i najčešće nečitljivih oblika. Dvakraki ili “Y” amuleti valjkastog tela često se završavaju protomima ptica ili neke rogate životinje. U petom poglavlju izvršena je analiza ikonografije životinjskih predstava u vinčanskoj kulturi. U grupi domaćih životinja identifikovane su likovne predstave pet neolitskih vrsta i to: goveče, pas, ovca, koza i svinja. Manje su zastupljene predstave divljih životinja, u prvom redu ptice, medvedi i jeleni, a veoma retko kornjače, zmije, žabe i gušteri. Posebnu grupu kulturnih predmeta čine antropo-zoomorfne predstave koje daju najrazličitija fantastična bića (tzv. kentauri, pticolike antropomorfne figurine, *Hajd vaza* iz Vinče, sa telom neke patke i ljudskim licem /maskom). U šestom poglavlju analitički je obrađena građa sa predstavama životinja sa 13 izabranih vinčanskih naselja. Prava je šteta što su životinjske predstave sa tri najznačajnija i najobimnije istražena vinčanska naselja (Vinča, Gomolava, Pločnik) samo delimično obrađene, budući da celokupna građa sa ovih lokaliteta nije do sada sistematizovana i nije bila dostupna istraživaču. U celini su obrađene životinjske predstave sa 10 vinčanskih lokaliteta i to: Banjica u Beogradu, Belovode kod Petrovca na Mlavi, Grivac i Divostin kod Kragujevca, Jakovo u Sremu, Jela kod Šapca, Selevac kod Smederevske Palanke, Stubline, Masinske njive i Crkvine, Mali Borak kod Obrenovca. Posebno nam se čini značajnim uporedna analiza arheoloških predmeta sa životinjskim predstavama i arheozooloških podataka o zastupljenosti životinjskih vrsta za svaki lokalitet posebno. Sedmo poglavlje posvećeno je kratkom prikazu predstava životinja u neolitskim kulturama na prostoru Balkana i Karpatske kotline (Starčevačka kultura, Kultura trakaste keramike, Lendelska kultura, Potiska kultura, Pozni neolit severne Grčke, Neolit zapadne Bugarske i Butmirska kultura u Bosni. U osmom poglavlju ukazuje se na značaj istraživanja arheološkog konteksta predmeta od pečene zemlje sa predstavama životinja u naseljima vinčanske kulture. Najviše podataka o arheološkom kontekstu zoomorfnih predmeta dobija se preciznom ubikacijom ove vrste nalaza unutar vinčanskih kuća. Antropomorfni i zoomorfni vinčanski nalazi najčešće su deponovani oko fiksnih struktura u kućama, kao što su zone oko peći i ognjišta, zone sa strukturama za skladištenje namirnica (fiksirani pitosi i keramički

kanisteri) i zone oko ulaza u kuću. Relativno veliki broj fragmentovanih kulturnih predmeta od pečene zemlje nalaženi su u otpadnim jamama, u kojima izostaje primarni arheološki kontekst. Posebno se ističe značaj depozita u tzv. ritualnim jamama, gde su pretežno nalažene keramičke posude i skeleti četvoronožnih životinja. Teško je za sada protumačiti postojanje ovih kulturnih jama u kulturama mlađeg neolita koje su, za razliku od otpadnih jama, brzo deponovane i predstavljaju jednovremenu aktivnost (*single event* u arheologiji). Završno, deveto poglavlje pod jednostanim nazivom *Diskusija* predstavlja najzanimljiviji i najmaštovitiji deo rada. Na osnovu prethodnih poglavlja sa brojnim analitičkim podacima, kandidat raspravlja o hronološkim, regionalnim i stilskim odlikama predmeta sa životinjskim predstavama, zatim o dugoj istoriji figurina, bukraniona, žrtvenika, prosopomorfnih poklopaca i zdela sa protomima. U zasebnom odeljku ispituju se ikonografske specifičnosti, zastupljene vrste i pol prikazanih životinja. Zaključuje se da su najdugovečnije predstave domestifikovanih četvoronožaca, u prvom redu bovida. Unutar prostranog vinčanskog kompleksa zapažena je razlika u distribuciji predstava životinja, tako što ptice dominiraju u severnoj, a ovnovi u južnoj vinčanskoj regiji. U sferu magijskih i kulturnih predmeta u vinčanskoj kulturi posebno mesto zauzimaju hibridne antropozoomorfne predstave. I u ovoj grupi nalaza uočavaju se razlika između severne i južne vinčanske oblasti, tako što na severu dominiraju *pticoliki ljudi*, a na jugu *ovnoliki ljudi i kentauri*. Manja, zasebna studija u završnom poglavlju rada posvećena je pretpostavljenoj, namernoj fragmentaciji antropomorfnih i zoomorfnih figurina u vinčanskoj kulturi. U zaključku autor pokušava da odgonetne značaj likovnih i figuralnih predstava životinja za kulturni i duhovni razvoj vinčanske zajednice. Tumačenje simbolike i funkcije neolitskih zoomorfnih predstava neraskidivo je povezana sa znatno brojnijim antropomorfnim figurinama.

Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Disertacija Miloša Spasića napisana je jasnim i jezgrovitim stilom. Ona je pre svega rezultat detaljne stilsko-tipološke analize predstava životinja sa desetak vodećih vinčanskih naselja i sa nekoliko novoistraženih lokaliteta mlađeg neolita sa područja Muzeja grada Beograda. Teza je lako čitljiva i u delovima kada se raspravlja o složenim pitanjima, kao što je skrivena simbolika neolitskog sveta i uspostavljanje određenih ikonografskih obrazaca predstava životinja u vinčanskoj kulturi. Analiza predstava životinja u vinčanskoj kulturi jasno je ukazala na regionalne razlike u uspostavljanju čini se lokalnih kultova najzastupljenijih životinjskih vrsta, kao što su ptice, bikovi ili ovnovi. Poseban doprinos teze vidimo i u svojevrsnoj demitologizaciji

tzv. animističke religije i otklona od zavodljivih tumačanja hibridnih antropo-zoomorfних predstava, koje se u dosadašnjoj literaturi često posmatraju kao neka vrsta neolitskih božanstava.

Zaključak

Doktorska disertacija kandidata Miloša Spasića u potpunosti je izrađena prema odobrenoj prijavi i ispunjava sve formalne, sadržinske i kvalitativne uslove postavljene normativnim aktima i akademskim običajima Filozofskog fakulteta i Univerziteta u Beogradu. Kandidat je pokazao izuzetnu sposobnost za kvalitetan naučni rad, pošto tekst disertacije predstavlja originalno i samostano izrađeno naučno delo i vredan doprinos arheološkoj nauci, a posebno proučavanju mlađe praistorije. Komisija prema svemu što je napred izneto smatra da su se stekli svi uslovi da kandidat Miloš Spasić pristupi usmenoj odbrani svoje doktorske disertacije. Članovi komisije s toga predlažu Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da odobri javnu odbranu doktorske disertacije pod naslovom *Predstave životinja u vinčanskoj kulturi*, kandidata Miloša Spasića.

У Београду, 04.03. 2016.

Чланови комисије

Др Милош Јевтић, ментор

Др Марија Љуштина

Др Аленка Томаж, доцент Факултета за

хуманистичке штудије,

Универза на Приморском у Копру

Проф. др Ненад Тасић